

Staatâväldi Suomâst kulá aalmugân

Mii vuáđulaahâ lii?

Vuáđulaahâ lii puoh lahâasâtem já almolii väldi kevtim vuáđu. Vuáđulaavâst láá syemmilii aalmugväldi tehálumoseh lattimvyevih, áárvuh já prinsiipeh.

Vuáđulaahâ meerrid ovtâskâs ulmuu já almolii väldi koskávuodâ vuáđđusijd. Tot ana sistees meid njuolgâdusâid almolii väldi kevtim prinsiiijn, staatâ oornighäämist já alebij staatâorgaanij koskávuodâin.

Vuáđulaahâ šoodâi vuáimán 1. njuhčâmáánu 2000. Ton vuáđđun láá nelji puáris vuáđulaavâ: haldáttâshäämi já staatâpeivioornig sehe kyehti ministerovdâsvástádâsân kyeskee vuáđulaavâ. Taid asáttii jiečânâsvuodâ algâiivij ääigi. Ovdâskodde lii muttám vuáđulaavâid iivij miel, mutâ staatânjuolgâdus váldujiešvyevih láá pissoom siämmáázin. Tááláá-uv vuáđulaavâ láá tärhistâm ton vuáimánšoddâm maŋa.

Vuáđulaavâst kiärdun puáris haldáttâshäämi válduprinsii: staatâväldi Suomâst kulá aalmugân, mon oovdâst staatâpeivijid čokkânâm ovdâskodde.

- Vuáđulaavâ miel staatâväldi kulá aalmugân. Aalmugväldán kulá ovtâskâs ulmuu vuoigâdvuotâ vaikuttid ohtsij miärdâsâi tohâmân. Vuáđulaavâst láá torvejum ovtâskâs ulmuu vuáđuvuoigâdvuodâh.
- Vuáđulaahâ tiädu Suomâ poolitlii vuáhâduv parlamentaarlijd jiešvuodâid já ovdâskode sajattuv alemus staatâorgaanin. Staatâräädi kalga navdášid ovdâskode luáttámuš. Täsiväldi president taha miärdâsâs staatâräädi valmâštálmist já čuávdusiävtuttâsâst.
- Ovdâskodde väljee uáiviminister, mon president noomât. Eres ministerijd president noomât uáiviminister iävtuttâs miäldâsâvt.
- Täsiväldi president joođet Suomâ olgopolitiik oovtâstpaargoost staatâraađijn. President toimâ meid olgopolitiikâst vuáđuduvâ staatâräädi valmâštálmân já mietivaikuttâsân.
- Vuáđulaavâ miel Suomâ uásálist aalmugijkoskási oovtâstpaargon ráávhun já olmoosvuoigâdvuodâi turviimân.
- Suomâ lii Euroop union jeessân.

Suomâ lii olesváldálâš täsiväldi

1 LOHO

Vuáđulaavâ aalgân láá čallum staatâoornig vuáđđuseh já alebij staatâorgaanij pargoi juáhu sehe vuoigâdvuodâstaađâ prinsii: almolii väldi kevtim kalga ain vuáđuduđ laahân.

Meridemväldi lii juohum ovdâskode, staatâräädi (haldáttâs) já täsiväldi president kooská.

Ovdâskodde aasât laavâid. Staatâräädi valmâštâl lahâiävtuttâsâid já huolât ovdâskode miärdâsâi olášutmist. Staatâräädi kalga navdášid ovdâskode luáttámuš. President hoittáá sunjin asáttum pargoid, moh lohtâseh vuosâsajasâvt olgopolitiikân.

Jiešráđáliih tuámustoovlih visásmiteh, ete laavah nuávdittuvvoje.

Tuubdâ vuáđuvuoigâdvuodâidâd!

2 LOHO

Vuáđulaavâst láá torvejum ovtâskâs ulmuu vuáđuvuoigâdvuodâid: laahâ kalga leđe puohháid siämmáš, säáni lii riijá, puáhtá oskođ teikâ leđe oskohánnáá, puáhtá čokkâniđ lovetáá, puáhtá valjid aassâmsaajees já jotteed riijá.

Jyehi 18 ihheed tiävdám Suomâ aalmugjesânist lii vuoigâdvuotâ ovdâskodde-, president- já EU-vaaljâin sehe kieldâvaaljâin. EU- já kieldâvaaljâin jienâvuoigâdvuodâilâš puáhtá leđe meid eres riijkâ aalmugeessân. Syemmiliist lii

vuogádvuotâ jieijâs kielân. Suomâ- já ruotâkielâ lává Suomâ aalmugláškielah, maid lii vuogádvuotâ kevttiđ virgeomâhâiguin ášástâldijn.

Sämmilij, romanij já eres juávhui kielâliih vuogádvuotâh láá mainâšum vuáđulaavâst.

Staatâ já aassâmkielâ kolgâv turviđ olmoošárvusii eellim raamiđ talle, ko jieijâs vyeimih iä keelijd. Juáházân kalga ornid nuuvtâ vuáđumáttááttâs.

Vuáđulaahâ syeijee priivaateellim, kunnee já pääihi. Lii vuogádvuotâ siäiluttiđ jieijâs syeligâsvuotâid: nube ulmuu vuolgâtem viestâ ij lah vuogádvuotâ luuhâđ teikâ kuldâliđ lovettáá.

Ovdâsvástádâs ohtsii pirrâs siäilumist kulâ puohháid – tom ij pyevti vyerdiđ tuše iärrâsijn.

Vaaljâin väljejuvvoje 200 aalmugovdâsteijed

3 LOHO

Aalmugovdâsteijeeiävtukkâssân tohhee jyehi jienâvuogádvuotâláš. Tuše president, ollâ riehtivirgeomâhâš já suáldátvirgeest palválejjee iä uážu leđe iävtukkâssân.

Ovdâskoddevaaljâin väljejuvvoje 200 aalmugovdâsteijed toi iävtukkâssâi juávhust, maid piäláduvah já jienâsteijeejuávhuh láá asâttâm jienâstemnáál.

Ovdâskodde hoittáá pargoos puáttee ovdâskoddevaaljâi räi, moh njuolgâdusmiäldâsávt tuálloje neelji ive kooskâi. President puáhtâ uáiviminister algust já ovdâskoddejuávhui kuullâm maŋa meridiđ ovdiláigâsijd vaaljâid. Harvii – majemustáá ive 1975 – ovdâskode paje páácá táválíi uánihubbon.

Aalmugovdâsteijee kalga nuávdittiđ vuáđulaavâ. Eres miärdâsah iä čoonâ suu. Aalmugovdâsteijee ij uážu estid hoittáamist suu pargoid, já ovdâskoddeest sust lii vuogádvuotâ sárnuđ puohâin aášijn, moh láá kiedâvuššâmnáál. Jis aalmugovdâsteijee rikko laavâ, te suu rángáseh siämmáánáál ko iärrâsâid-uv.

Ovdâskode čuákkimeh láá almoliih

4 LOHO

Ovdâskodde taha miärdâsâid tievâsčuákkimist, mon joođeet sahâalmai tâi värisahâalmai. Miärdâstohâmân uázžuh uásálistiđ tuše aalmugovdâsteijeeh.

Tievâsčuákkimeh láá almoliih. Taid puáhtâ čuávvuđ čuákkimsali luptâstuvâin já tiedettemniävuin. Meid ovdâskode čuákkimij pevdikirje lah almoliih.

Ovdâskode tievâsčuákkimist uázžuh sárnuđ aalmugovdâsteijeeh já ministereh. Riehtiäššialmai já riehtikansler pyehtiv še sárnuđ, jis sunnuu aášijd kiedâvušeh.

Ovdâskoddeest äšši puátâ kiedâvuššâmnáál jo-uv haldâttâs iävtuttâsâst teikâ aalmugovdâsteijee aalgân. Ucemustáá 50 000 jienâvuogádvuotâlii Suomâ aalmugjesânist lii vuogádvuotâ toohâđ ovdâskoodân alguu laavâ aasâtmân monni ääšist.

Ovdil miärdâs puoh iävtuttâsah já alguuh kiedâvuššojeh váljukuudijn. Toh láá ovdâskode siskiipiälááh valmâstállámorgaaneh, moi pargo ij lah almolâš, ovdil ko váljukodde almostit smiettâmâšâš teikâ ciälkkámušâs.

Ucemustáá kyehtlov aalmugovdâsteijed uázžuh toohâđ staatârâáđán koskâkoččámuš. Haldâttâs vástádâsâst tollum savâstállâm maŋa ovdâskodde jienâst tast, naavdâš-uv haldâttâs ovdâskode luáttámuš.

Aalmugovdâsteijee puáhtâ kyeđđid minister västidemnáál njálmálii teikâ kirjâlii koččámuš.

Aalmug väljee president – ovdâskodde väljee uáiviminister

5 LOHO

Täsivääldi president väljejuvoo njuolgâ valjâiguin. Iävtukkâs kalga leđe jienâvuoigâdvuodâlâš algâalgâlâš Suomâ aalmugjeessân.

Vaaljâi vuossâmuu riegei uásálisteh piäláduvâi já jienâsteijeejuávhui asâtem iävtukkâsah.

Jis kihheen iävtukkâsân ij uážu paijeel pele adelum jienâin, te uárnejuvoo nubbe riegee. Tast láá iävtukkâssân tuše kyehti vuossâmuu riegest enâmustáá jienâid uázžum iävtukkâs. Eenâb jienâid nuurrâm iävtukkâs šadda presidenttin.

President virgepaje pištá kuttâ ive. Siämmáš olmooš puáhtá väljejuđ maŋaluvâi tuše kyevti pajan ađai 12 ihán.

President taha iánááš miárádâsâinis staatâräädi iävtuttâsâst.

Staatâräädi kalga navdášid ovdâskode luáttámuš. Ovdâskoddevaaljâi maŋa piäláduvâi ovdâskoddejuávhuh ráđádâleh já suápih uđđâ haldáttâs hammiimist. Ovdâskodde väljee uáiviminister, mon president noomât. Eres ministerijđ president noomât uáiviminister iävtuttâs miáldâsávt.

Uáiviminister joođeet staatâräädi pargo. Tehálumosijn aášijn, tego lahâiävtuttâsân já budjetiävtuttâsâst, meriduvoo haldáttâs čuákkimist.

Jyehi minister huolât jiejiâs syergi iävtuttâsâi valmâštálmist já västid meid ovdâskode toohâm miárádâsâi olášutmist.

Ovdâskodde aasât laavâid

6 LOHO

Ovdâskode tehálumos pargo lii asâttiđ laavâid. Uđđâ laahâ asâttuvvoo teikâ puáris laahâ muttoo haldáttâs iävtuttâsâst teikâ aalmuglâšalguu keežild.

Ovdâskoddeest lahâiävtuttâs teikâ aalgâ mana vuolgáttâssavâstállâm maŋa váljukode kiedâvuššâmnáál. Váljukoddeest ääši suogárdâleh vuáđulávt já kuleh äššitobdeid.

Váljukode valmâštâl smiettámuš, já iävtuttâs máccá ovdâskode tievâsčuákkimân vuossâmuu kiedâvušmân. Tast tuálih almossavâstállâm, mon ääigi ovdâskode puáhtá vuolgáttiđ iävtuttâs stuorrâ váljukode kiedâvušmân. Ovtâskâsčuággásii kiedâvušmist merideh lahâiävtuttâs siskáldâsâst.

Nube kiedâvušmist ovdâskode tuhhit teikâ hilgo iävtuttâs.

Tuhhiittum laahâ adeluvvoo president nanodemnáál. Jis sun ij naanood tom kuulmâ mánuppaje siste, te laahâ máccá ovdâskoodán. Jis ovdâskode piso uáivilistis, te laahâ šadda vuáimán president naanoodhánnáá-uv.

Vuáđulaavâ muttem tábáhtuvâ siämmáánáál nube kiedâvuššâm loopâ räi, kuás ovdâskode tuhhit tom vuoinâstiđ čuávoo ovdâskoddevaaljâi paijeel. Uđđâ ovdâskode jienâstmist kyehti kuálmádâs ovdâsteijein kalgeh tuárjuđ muttem. Vuáđulaavâ puáhtá mutteđ oovtâst-uv ovdâskoddeest, jis muttem kulluuttuvvoo huápulâžžân viidâ kuđádâs eenâblovoin. Täsvivääldi president, staatâräädi teikâ ministeriö pyehtih adeliđ asâttâsâid vuáđulaavâ vuáđuld teikâ ovdâskode asâtem laavâ vuáđuld.

Ovdâskodde meerrid staatâ vaarijn

7 LOHO

Staatâräädi kalga valmâštállâđ ovdâskoodán iävtuttâs čuávoo ive budjetin. Ovdâskode staatâvarijváljukode kiedâvuš ovtâskâsčuággásávt budjet já aalmugovdâsteijeij budjetân toohâm alguid.

Ovdâskodde meerrid budjet siskâldâsâst. Ton puátupiälân kalga kirjij eres lasseen viäruid já máávsuid, maid peerih staatân. Viäruin merideh lavvâin.

Manopiälân puátih toh ovdâskode tuhhiitem torjuuh já palvâlusah, maid adeleh aalmugjesânâid.

Ovdâskodde meerrid meid staatâ omâdov já veelgij hoittâmist. Ovdâskodde kocá Suomâ Paanji já aalmugjälättâhlâjádâs tooimâ.

Staatâ varijkevttim koceh ovdâskode târhistemvâljukodde já staatâekonomia târhistemvirgádâh.

President já staatâräädi jodettává olgopolitiik

8 LOHO

Suomâ olgopolitiik joođeet täsivääldi president oovtâsttooimâst staatâraađijn. President já olgokoskâvuodâin västidejee ministereh savâstâleh merhâšitteemusâin miärâdâsâin haldâttâs olgo- já torvolâšvuodâpoolitlii vâljukoddeest.

Ovdâskodde tuhhit tehâlumosijd aalmugjikkoskâsijd sopâmušâid.

Suomâ seervâi Euroop union jesânin ive 1995. Staatâräädi joođeet ráhtâdâttâm union miärâdâstohâmân já huolât unionist tohhum miärâdâsâi olâšutmist.

Staatâräädi kalga adelid ovdâskoodân tiäđu aašijn, maid kieđâvušeh unionist. Ovdâskodde puáhtá adelid toimâravvuid ministerâid, kiäh uásálisteh union čuákkimâid.

Tuámustoovliv láá jiešráđáliih

9 LOHO

Vuáđuulaavâ mielđ tuámuvääldi kevttih jiešráđáliih tuámustoovliv. Täsivääldi president noomât tuámârijd.

Vuossâmuš riehtitääsi lii keerrivriehti, ton miärâdâsâst puáhtá väidid hoviriähtân. Alemuu tuámuvääldi rijdo- já rikosaašijn kiävttá alemuu riehti.

Haldâttâhaašijd kieđâvušeh haldâttâhriehtist já alemuu haldâttâhriehtist. Lassen láá vâldikoderiehti já motomeh sierânâstuámustoovliv.

Virgeomâhááh kalgeh nuávdittiđ laavâ

10 LOHO

Staatâräädi riehtikansler já ovdâskode riehtiäššialmai kocceev president, haldâttâs já tuámustoovlid sehe staatâ já kieldâi tooimâ laavâmiäldâsâšvuodâ. Kuohtuuh čuávvuv meid vuáđuvuoigâdvođâi já olmoošvuoigâdvođâi olâšume.

Kieldâin lii jiešhaldâšem

11 LOHO

Kieldâid lii vuáđuulaavâst torvejum jiešhaldâšem. Kieldâin lii viärruttâsvuoigâdvootá. Staatâ puáhtá asättid lavvâin pargoid kieldâid.

Ålandin lii torvejum jiešhaldâšem. Sämmlilijn lii sâmikuávlust kulttuur- já kielâlâš jiešhaldâšem.

Staatâ virgijid kalgeh nomâttid tohâlâšvuodâ vuáđuld.

Juáháš lii kenigâs piäluštid Suomâ

12 LOHO

Jyehi syemmilâš lii kenigâs piäluštid Suomâ etitiileest.

President lii piäluštâsvuomij pajehovdâ já noomât upseerijd. President meerrid haldâttâs oovdânpyehtimist piäluštâsvuomij mobilistmist. Suáđist já ráávhust president meerrid ovdâskode mietâmâššáin.